

Antifascismen i Norden: ett nytt forskningsfält

Fascismen kommer!

Strax efter Mussolinis maktövertagande i Italien i oktober 1922 publicerade den svenska kommunisten Zeth Höglund (1884–1956) en pamflett om hur Sveriges arbetare kunde försvara sig mot fascismen när, inte om, den kom till Sverige. Pamfletten kan ses som ett av grunddokumenten för den svenska och nordiska antifascistiska rörelsen i och med att Höglund i den inte bara motsatte sig fascismen i Italien utan explicit riktade sig mot en gryende fascism i Sverige. Höglund förblev inte kommunist utan återvände till socialdemokratien 1926 och verkade från 1928 i Sveriges riksdag för socialdemokraterna. Trots att Höglund övergav kommunismen övergav han inte antifascismen, vilket bland annat framgick tydligt i hans engagemang för den svenska hjälpkommitté som stödde republikanerna i kampen mot Franco och fascismen under spanska inbördeskriget 1936–1939. Under mellankrigstiden blev det klart att en kommunist per definition även måste vara antifascist, men Höglunds politiska biografi visar tydligt att en antifascist inte behövde vara kommunist.¹

Före Molotov-Ribbentroppakten mellan Sovjetunionen och Tyskland i augusti 1939 var antifascismen en väsentlig ideologisk och kulturell beståndsdel i den internationella kommunistiska rörelsen. Kommunisterna på olika håll i Europa hade alltsedan oktoberrevolutionen 1917 strävat efter att krossa det borgerliga och kapitalistiska samhället och bekämpa socialdemokraterna, sina huvudrivare på vänsterkanten. Men det var fascisterna som var kommunisternas mest brutala motståndare i kampen om det offentliga rummet i Europa. Den blodiga kampen mellan kommunister och fascister spelade en avgörande roll för kommunisternas antifascism, som strävade efter att övertyga även bredare

---

1. Zeth Höglund, *Fascismen kommer! Vad gör Sveriges arbetare för sitt försvar?* (Stockholm 1922).

skikt i samhället om att det var kommunisterna som ledde kampen mot fascismen. Under kalla kriget upphöjdes myten om kommunisternas odelade antifascistiska ledarskap till en central del i Sovjetunionens och dess östeuropeiska satelliters ideologi. ”Den antifascistiska kampen” kom därmed att i hög grad identifieras som ett kommunistiskt narrativ, vilket överskuggade det antifascistiska agerandet bland socialdemokraterna, liberalerna och de borgerliga under mellankrigstiden.²

I en nordisk kontext utsträcks det historiska minnet kring antifascismen till kampen mot fascismen och nazismen under andra världskriget – särskilt i Danmark och Norge där motståndet under andra världskriget blev en del av ländernas nationella historiska narrativ.³ I den finländska forskningen har antifascismens historia främst utgått från kommunisternas illegala verksamhet under mellankrigstiden och under andra världskriget, medan man i Sverige har fört en kritisk och moraliserande diskussion kring svensk undfallenhet och samarbete med nazismen framom att studera antifascistisk verksamhet.⁴ Historien om den europeiska antifascismen har i stor utsträckning skrivits inom ramarna för enskilda staters eller den kommunistiska rörelsens historia. Forskningen i Tyskland, Italien, Spanien, och Storbritannien har under de senaste åren emellertid förnyat det internationella antifascistiska forskningsfältet.⁵ För Nordens del är situationen

-
2. Silvio Pons, *The Global Revolution. A History of International Communism 1917–1991* (Oxford 2014). Se även Jens Späth, ’The unifying element? European socialism and anti-fascism, 1939–1945’, *Contemporary European History* 25 (2016:4), s. 687–706.
  3. Se t.ex. Claus Bryld, *Kampen om Historien. Brug og misbrug af historien siden Murens fald* (Roskilde 2001).
  4. För Finland, se Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* (Helsinki 1994); Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* (Helsinki 1996); Tauno Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930* (Helsinki 2008); För Sveriges del se Johan A Lundins och Victor Lundbergs uppsats i detta temanummer.
  5. Gerd-Rainer Horn, *European Socialists Respond to Fascism. Ideology, Activism and Contingency in the 1930s* (New York 1996); Tony Kushner och Nadia Valman (eds.), *Remembering Cable Street. Fascism and Anti-Fascism in British Society* (London 2000); Jacques Droz, *Histoire de l’antifascisme en Europe 1923–1939* (Paris 2001 [1985]); Tim Kirk & Anthony McElligott (eds.), *Opposing Fascism. Community, Authority and Resistance in Europe* (Cambridge 2007 [1999]); Nigel Copesey & Andrej Olechnowicz (eds.), *Varieties of Anti-Fascism. Britain in the Inter-War Period* (Houndmills 2010); Gerd R. Ueberschär & Peter Steinkamp (Hrsg.), *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945* (Berlin 2011); Hugo Garcia et al. (eds.), *Rethinking Antifascism. History, Memory and Politics, 1922 to the Present* (New York 2016).

dock en annan. Forskningen om antifascismen i Norden har närmast varit begränsad till arbetarrörelsens antifascism, medan andra former av antifascism inte har behandlats.⁶ Trots att intresset för fascismens och nazismens historia i Norden kanske aldrig varit större än nu, har forskning om antifascismen och dess olika företrädare och mångsidiga uttrycksformer fått mindre uppmärksamhet.⁷

Detta temanummer introducerar nya infallsvinklar på antifascismens historia i Norden under mellankrigstiden. Temanumret visar att det även i Norden fanns en bred uppsättning antifascistiskt agerande som kunde omfatta allt från våldsamma konfrontationer mellan kommunister och socialdemokrater å ena sidan och fascister å den andra, till socialdemokratiska och konservativa former av antifascism som framför allt inbegrep en ideologisk och kulturell kamp mot det fascistiska hotet. Samtidigt vill vi öppna diskussionen om hur antifascism har artikerats i det förflutna: hur har antifascismen verkat inom olika nationella politiska kontexter och vilka olika uttrycksformer har antifascismen som ett politiskt, socialt och kulturellt fenomen tagit i en nordisk kontext?

Efter andra världskriget kopplades antifascismens historia framför allt samman med kommunismens historia. Det kanske främsta exemplet är DDR och bruket av det antifascistiska minnet som ett sätt att legitimera den nya östtyska staten – den antifascistiska folkrepubliken.⁸ I sitt historiebruk gjorde kommunisterna gällande att

-
6. Karl Christian Lammers, 'Faschismus-Interprationen und Antifaschismus in den skandinavischen Arbeiterbewegung', Helga Grebing & Klaus Kinner (Hrsg.), *Arbeiterbewegung und Faschismus. Faschismus-Interpretationen in der europäischen Arbeiterbewegung* (Essen 1990); Martin Estvall, *Sjöfart på stormigt hav. Sjömannen och Svensk sjöfarts tidning inför den nazistiska utmaningen 1932–1945* (Växjö 2009).
  7. Här presenteras endast ett axplock av den senaste nordiska forskningen om fascism och nazism i Norden, se Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen* (Stockholm 2016); Marko Tikka, Oula Silvennoinen & Aapo Roselius, *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet* (Helsinki 2016); Nina Drolsum Kroglund, *Hagelin. Quislings høyre hand* (Oslo 2016); Niklas Olsen, Karl Christian Lammers & Palle Roslyng-Jensen (red.), *Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark* (København 2015).
  8. Geoff Eley, 'Legacies of antifascism. Constructing democracy in postwar Europe', *New German Critique* 67 (1996), s. 73–100; Manfred Agethen, Eckard Jesse & Ehrhart Neubert (Hrsg.), *Der missbrauchte Antifaschismus. DDR-Staatsdoktrin und Lebenslüge der deutschen Linken* (Freiburg 2002); Catherine J. Plum, *Antifascism after Hitler. East German Youth and Socialist Memory, 1949–1989* (London 2015).

hela den politiska högern, med socialdemokraternas goda minne, bejublade fascismens framfart och dess slagkraftiga förmåga att slå ner kommunismen och arbetarrörelsen, men under mellankrigstiden fanns det varianter av antifascism inom de olika politiska lägren. Efter att fascismen etablerat sig på den politiska scenen i Europa uppkom det en uppsättning tolkningar av vad antifascism betydde och vem som kunde agera ur ett antifascistiskt perspektiv. Hur artikulerades då exempelvis en socialdemokratisk eller borgerlig antifascism? Hur argumenterade man för en antifascistisk ståndpunkt och hur försökte man politiskt mobilisera stöd för en antifascistisk position? Trots att det i dag framstår som rätt klart *varför* det uppkom en antifascistisk mobilisering speciellt inom den politiska vänstern, bör man akta sig för att tillämpa teleologiska synsätt. Efterklokhet och moralisering bidrar inte till analysen av mellankrigstidens politiska ideologier, i stället borde man försöka tolka och förstå fascismen och antifascismen utifrån dess historiska förutsättningar. Varför understödde eller bekämpade man fascism och nazism?

Den vetenskapliga diskussionen om hur fascism ska definieras är lika gammal som fascismen. Under mellankrigstiden utvecklades i Sovjetunionen och inom Komintern, men också på socialdemokratiskt håll, en marxistisk tolkning av fascismen som den slutliga utvecklingsfasen i kapitalismen, vilken förebådade dess snara undergång. Samtidigt kunde kommunister benämna socialdemokratin som ”social-fascism”, medan socialdemokrater såg både kommunism och fascism som lika farliga antidemokratiska ytterlighetsrörelser. Den västerländska totalitarismforskningen har även kategoriserat fascism och kommunism som syskon i en totalitär familj. Kritiker av totalitarismbegreppet hävdade å sin sida under kalla kriget att den främsta nyttan med begreppet var dess bruk som motbild till den liberaldemokratiska självbilden efter 1945 i väst – inte i analysen av fascism och kommunism som politiska rörelser.⁹ Samtidigt finns det en rigid diskussion om man ska vidhålla en definitiv skillnad mellan den italienska fascismen, den tyska nationalsocialismen och till exempel den spanska frankoismen. Frågan är inte vad som till exempel skiljer fascism, nationalsocialism eller olika

---

9. För en introduktion till totalitarismdebatten se Richard Shorten, 'Rethinking totalitarian ideology. Insights from the anti-totalitarian canon', *History of Political Thought* 36 (2015:4), s. 726–761.

varianter av högerextremism från varandra, utan vad dessa rörelser har gemensamt. Enligt nyare transnationell och komparativ forskning är fascism ett adekvat samlingsbegrepp för antidemokratiska och våldsbejakande extremnationalistiska rörelser.¹⁰

Antifascismen som begrepp och motrörelse(r) är, per definition, beroende av förhållandet till dess motpol. Till skillnad från fascismen utgör antifascismen ingen egen ideologi, utan definieras utifrån det som den säger sig bekämpa. Den internationella forskningen om antifascism omfattar en bred litteratur som anknyter till historien om kommunism. Speciellt den tyska forskningstraditionen har emellertid understrukit vikten av de olika variationerna och de skilda motive-ringarna till det antifascistiska agerandet, som omfattar arbetarrörelsen, den katolska och protestantiska kyrkan, ungdomsrörelser, judiska motståndsgupper, de gamla eliterna, konservativa grupperingar och militären.¹¹ Detta har även lyfts fram i den brittiska nyckelstudien *Varieties of Anti-Fascism* (2010), redigerad av Nigel Copsey och Andrzej Olechnowicz. Det senaste inlägget i diskussionen utgörs av antologin *Rethinking Antifascism* (2016), i vilken antifascismen analyseras både som ett historiskt fenomen och som en omtvistad minneskultur i det efterkrigstida Europa. Förutom mångfalden av antifascistiskt agerande lyfter författarna också fram hittills förbisedda områden som kvinnors roll och förhållande till antifascismen.¹²

Copsey argumenterar från ett brittiskt perspektiv för att den minsta gemensamma nämnaren för antifascisterna var deras strävan att försvara upplysningsarvet och dess principer gällande humanism, rationalism, framstegstro och universalism. Den parlamentariska demokratin som slog igenom i de flesta europeiska länder efter första världskriget ut-

-
10. Om att definiera fascismen se Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism* (New York 2004); Constantin Iordachi (ed.), *Comparative Fascist Studies. New Perspectives* (London 2010); António Costa Pinto & Aristotle Kallis (eds), *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe* (Houndmills 2014).
  11. Wolfgang Benz, *Der deutsche Widerstand gegen Hitler* (München 2014); Hans Coppi & Stefan Heinz (Hrsg.), *Der vergessene Widerstand der Arbeiter. Gewerkschaftler, Kommunisten, Sozialdemokraten, Trotzlisten, Anarchisten und Zwangsarbeiter* (Berlin 2012); Peter Steinbach & Johannes Tuchel (Hrsg.), *Widerstand gegen die nationalsozialistische Diktatur 1933–1945* (Bonn 2004); Klaus-Jürgen Müller (Hrsg.), *Der deutsche Widerstand 1933–1945* (Paderborn 1990).
  12. Hugo García et al. (eds), *Rethinking Antifascism. History, Memory and Politics, 1922 to the Present* (New York 2016).

manades både från höger och vänster. Vid andra världskrigets utbrott fanns det endast ett fåtal europeiska länder som kunde räknas som demokratier – däribland de nordiska länderna. Men också i Norden var demokratin ifrågasatt och tidvis utmanad av politiska ytterlighetsrörelser. Utifrån ett nordiskt perspektiv framstår den internationella forskningen om antifascismen som problematisk eftersom den inte sällan utgår från de stora europeiska ländernas nationella historiska narrativ om demokratins utveckling från det kontinentala eller brittiska upplysningsarvet. Som Copsey tillstår utgår hans antifascistiska minimum från en brittisk mellankrigstidskontext. De brittiska exemplen kan inte appliceras som en universell historisk förståelse av antifascismen under mellankrigstiden och därför efterlyser Copsey även att antifascismforskningen i Europa skulle internationaliseras och öppnas upp för komparativa studier.¹³ För att omsluta Norden i detta europeiska initiativ krävs dock först grundläggande studier om antifascismens mångfald och variationer i de olika nordiska länderna.

Frågan om förhållandet mellan antifascism och våld lyfts även fram i samtliga uppsatser i föreliggande temanummer. Historikern Tom Buchanan framhäver att våldsbruket i den ”aktiva” antifascismen visar att antifascismen inte hade någonting med humanism och rationalism – för att inte tala om demokratiska ideal – att göra.¹⁴ Den italienska historikern Enzo Traverso menar däremot att det är problematiskt att likställa det fascistiska och antifascistiska våldet med varandra. Enligt Traverso öppnade kalla krigets debatt om totalitarism för en allt mer inflytelserik revisionistisk historiesyn i vilken motståndsrörelsernas våld under andra världskriget (där kommunisterna ofta spelade en betydande roll) var lika förkastliga som fascisternas våldshandlingar. I totalitarismteorins spår kvarstod det civila motståndet som det enda legitima. Enligt Traverso var 1900-talet ett århundrade präglad av att miljontals människor kämpade för ideologiska och politiska målsättningar. I denna kamp utgjorde antifascismen under 1930-talet ett avgörande inslag i

13. Nigel Copsey, 'Preface. Towards a new anti-fascist "Minimum"?' , Nigel Copsey & Andrej Olechnowicz (eds), *Varieties of Anti-Fascism. Britain in the Inter-War Period* (Houndmills 2010), s. xvii–xxi.

14. Tom Buchanan, "Beyond Cable Street". New approaches to the historiography of antifascism in Britain in the 1930s, Hugo Garcia et al. (eds), *Rethinking Antifascism. History, Memory and Politics, 1922 to the Present* (New York 2016), s. 68–69.

den europeiska kulturen. Som Traverso lyfter fram blev antifascismen och det generella avståndstagandet till fascismen och nazismen efter andra världskriget ett delat *etos* i både öst och väst. Det var på denna antifascistiska konsensus som efterkrigstidens Europa baserades, men som under de senaste decennierna ifrågasatts allt kraftigare.¹⁵

Hur passar Norden in i denna diskussion? Norden uppfattades redan under mellankrigstiden som ett undantag och den – i jämförelse med utvecklingen i Europa överlag – alternativa nordiska moderniseringsberättelsen har sedan dess utgjort ett starkt inslag i den nordiska självförståelsen. Det har till och med hävdats att det existerar en nordisk *Sonderweg* till modernisering, vilken i motsats till Tysklands var en ovanligt fredlig och hållbar väg mot demokrati.¹⁶ Jämfört med det övriga Europa var de nordiska länderna och speciellt Skandinavien betydligt mera homogena och enhetliga politiska kulturer. Visserligen saknade de inte den moderna tidsepokens klassmotsättningar, men det fanns inte några direkt djupgående etniska, religiösa och andra politiska motsättningar som på annat håll i Europa efter första världskriget. Man kan säga att demokratin hade bättre förutsättningar att lyckas i Norden än exempelvis i de forna öst- och centraleuropeiska imperiernas arvtagarstater. En viktig aspekt är att den nordiska socialdemokratin kom att anpassa sig bättre i den nordiska/skandinaviska självbilden, just som en nordisk företeelse, vilket framgår av den politiska retoriken och bilden av den nordiska modellen som uppstod i slutet av 1930-talet.¹⁷

Det har även argumenterats för att den nordiska (och speciellt svenska) socialdemokratin övergång från ett exkluderande arbetarklassparti till ett nationellt inkluderande folkparti redan under 1920-talet reducerade fascismens möjligheter i Norden. Idén om folkhemmet undergrävde delvis den fascistiska mobiliseringen. Framför allt var

---

15. Enzo Traverso, 'Antifascism between collective memory and historical revision', García et al. (eds), *Rethinking Antifascism*, s. 332–333; om den antifascistiska konsensusen i Europa, se Dan Stone, *Goodbye to All That? The Story of Europe since 1945* (Oxford 2014).

16. Se t.ex. Niels Kayser Nielsen, *Bonde, stat og hjem. Nordisk demokrati og nationalisme - fra pietismen til 2. Verdenskrig* (Aarhus 2009).

17. Niels Finn Christiansen & Pirjo Markkola, 'Introduction', Niels Finn Christiansen et al. (eds), *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal* (Köpenhamn 2006), s. 10–11.

det socialdemokratins inviter till landsbygdsbefolkningen som neutraliserade det potentiella fascistiska stöd som i andra delar av Europa kom att utgöra fascismens massbasis.¹⁸ Fascism och kommunism kunde även motverkas genom att dessa rörelser och ideologier framstod, eller framställdes, som icke-nordiska, som främmande element som försökte tränga in sig i de homogena och demokratiska nordiska samhällena. Även om vi i detta temanummer inte går djupare in på hur synen på nordisk demokrati kontra europeisk/utomnordisk fascism påverkade antifascistiskt agerande i Norden, är denna aspekt av den nordiska nationalismen värd att betonas, inte minst med tanke på framtida forskning om nordisk antifascism under mellankrigstiden.

Fascism och antifascism i Norden

I det nordiska sammanhanget utgör Finland till viss mån ett avvikande fall där en förhållandevis stark polarisering av samhället karakteriserade mellankrigstiden. Efter inbördeskriget 1918 och det röda Finlands nederlag fanns det inom vänstern farhågor för att det vita Finland skulle ta steget ut mot en auktoritär eller fascistisk stat. Kring årsskiftet 1922–1923 varnade till exempel det finländska vänstersocialistiska partiet Suomen Sosialistinen Työväenpuolue i tidningen *Suomen Työmies* för att fascismen hotade ta makten i Finland. Vänstersocialisterna befarade att den vite generalen Mannerheim skulle marschera till Helsingfors, så som Mussolini marscherat till Rom, och införa en högerdiktatur i landet med hjälp av skyddskåren. Likväl såg man Finlands Skyddsförbund, det vita Finlands antikommunistiska initiativ, som ett tecken på att en finländsk fascism var på väg att kristalliseras ut.¹⁹

Trots de många samtida farhågorna om det växande fascistiska hotet i Norden och speciellt i Finland, har den nordiska forskningen om fascism utgått från frågan om varför fascismen trots allt förblev marginell.²⁰ Redan samtida betraktare kunde konstatera att de nordiska länderna utgjorde ett positivt undantag i Europa, eftersom de hade lyckats be-

18. Sheri Berman, *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century* (Cambridge 2006), s. 162–175.

19. Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* (Helsinki 1996), s. 300–301. Om den internationella kommunistiska rörelsens analys av fascismen se Leonid Luks, *Entstehung der kommunistischen Faschismustheorie. Die Auseinandersetzung der Komintern mit Faschismus und Nationalsozialismus 1921–1935* (Stuttgart 1985).

20. Ulf Lindström, *Fascism in Scandinavia 1920–1940* (Stockholm 1985), s. 1.

vara det demokratiska styrelseskicket och undanröjt möjligheterna för fascistiska, nazistiska eller kommunistiska rörelser att vinna folkligt stöd. Den svenska eller den nordiska modellen med dess samhällliga reformpolitik under 1930-talet har ofta lyfts fram som förklaringen till varför fascismen inte blev framgångsrik i de nordiska länderna.²¹ Senare forskning har dock problematiserat de nordiska socialdemokraternas reformpolitik genom att visa på dess auktoritära sida med inslag av eugenik och rasbiologi, samt det säkerhetspolitiska och vetenskapliga samarbetet mellan de nordiska länderna och Nazityskland – aspekter som snarare visar på tillmötesgående och anpassning än ett direkt avvisande av fascismen och nazismen.²² Det 'lyckliga slutet' i form av det socialdemokratiska folkhemmet som etablerades under efterkrigstiden var ännu under mellankrigstiden en osäker framtidsvision. En analys av det antifascistiska agerandet i Norden under mellankrigstiden måste beakta att konsensusområdets framtida etablering inte kunde förutspås. Snarare konkurrerade alternativa framtidsvisioner med varandra där klart mera dystopiska visioner om fascismens framfart i Norden även florerade inom det antifascistiska fältet.

Om man enbart ser på valresultat i Norden var de fascistiska och nationalsocialistiska partiernas framgångar obetydliga. Vi anser dock att fascismens inflytande i Norden inte enbart kan mätas genom valstatistik eller medlemsantal i fascistiska organisationer. Som den brittiske historikern Martin Pugh framhåller kan historien om fascismen i mellankrigstidens Storbritannien inte begränsas till studiet av marginella fascistiska organisationer. Fascismens framfart i Italien och speciellt i Tyskland ledde till att tankemönster och politisk kultur inom den europeiska extremhögern blev accepterade och normaliserade på ett bredare politiskt plan. Så kunde konservativa ledare likt Winston Churchill under sitt officiella besök i Rom 1927 hävda att Mussolinis Italien var en regim med ett starkt stöd bland folket. Om han själv hade varit en italienare hade han stått med dem i deras framgångsrika kamp mot den "bestialiska" leninismen, hävdade Churchill. Churchill var förvisso ingen fascist, men det fascistiska svaret på det kommunis-

---

21. Se t.ex. diskussionen i Lindström, *Fascism in Scandinavia 1920–1940*, s. 178–186.

22. Lars M. Andersson & Mattias Tydén (red.), *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt* (Stockholm 2007); Oula Silvennoinen, *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhdistyö 1933–1944* (Helsinki 2008).

tiska hotet vann genklang särskilt inom konservativa kretsar där fascisternas antikommunism framstod som ändamålsenlig.²³

I likhet med Martin Pughs argument om Storbritannien understryker de finländska historikerna Silvennoinen, Tikka och Roselius att den så kallade uttalade fascismen representerade enbart en bråkdel av det fascistiska inflytandet i mellankrigstidens Finland. Som ett exempel på diskrepansen mellan den uttalade fascismen och den praktiska politiken visar författarna att det fanns politiska rörelser i Finland som explicit tog avstånd från fascismen och nationalsocialismen, men som i praktiken drev en fascistisk politik.²⁴ Ur detta perspektiv är antifascismen i Norden, liksom i det övriga Europa, mer än kampen mot dem som explicit identifierade sig som fascister. Från den traditionella bilden av Norden som ett område fritt från fascistiskt inflytande, vilket även marginaliserar antifascismens roll i Norden, måste såväl forskningen om fascismen som antifascismen breddas och fördjupas för att kunna identifiera inflytandets omfattning och de olika motrörelser som uppstod för att kontra det. Antifascismen kunde artikuleras både mot öppet fascistiska rörelser och mot rörelser som anklagades för att ha fascistiska tendenser.

En viktig aspekt som skiljer Norden och särskilt Skandinavien från Central- och Sydeuropa är det faktum att de nordiska länderna inte deltog i första världskriget. Kriget skulle naturligtvis indirekt drabba de nordiska länderna med sociala och politiska oroligheter, särskilt åren 1917–1918, vilket väckte en kraftig antikommunistisk opinion och verksamhet hos högern. Finland var det enda nordiska land där det pågick direkta krigshandlingar i samband med det korta men blodiga inbördeskriget 1918. I kriget deltog även svenska frivilliga med högersympatier, bland dem fanns personer som sedermera öppet skulle understödja den nazistiska rörelsen i Sverige. Det finska inbördeskriget innebar att Finland hade påfallande likheter med övriga nya statsbildningar i Öst- och Centraleuropa, där frigörelsekampen resulter-

23. Stefania Rampello, 'Italian anti-fascism in London, 1922–1934', *Modern Italy* 20 (2015:4), s. 359–360; Martin Pugh, 'Hurrah for the Blackshirts', *Fascists and Fascism in Britain Between the Wars* (London 2006), s. 1–6. Se även Matias Kaihovirta & Mats Wickström, 'Socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland. Karl H. Wiik och Eirik Hornborg inför Lapporörelsen', i detta temanummer.

24. Silvennoinen, Tikka, Roselius, *Suomalaiset fasistit*, s. 21–22. Se även Ann-Catrin Östmans recension av *Suomalaiset fasistit* i detta temanummer.

rade i blodiga inbördeskrig, väpnat våld, vit och röd terror och utbrett stöd för paramilitära organisationer som utmanade det demokratiska styrelseskicket. Den militanta politiska kultur som utvecklades i de störtade europeiska imperiernas kärn- och randområden var en följd av världskriget. Den kom att utgöra grund för fascistiska och nazistiska maktövertaganden, men bidrog också till att det skedde betydligt flera blodiga sammandrabbningar mellan fascister och antifascister.²⁵ Samtidigt bör påpekas att även Sverige var långt ifrån ett fredligt samhälle under 1920-talet, med inte sällan våldsamma demonstrationer och konfrontationer mellan arbetare och ordningsmakt – framför allt är de dödliga skotten mot strejkande arbetare i Ådalen 1931 en påminnelse om landets konfliktfyllda demokratiseringsprocess.²⁶

Det förekom en stark antifascistisk opinion och verksamhet i Norden mot det fascistiska och nazistiska hotet. Tidigare forskning har i huvudsak riktat uppmärksamheten mot den officiella politiken som fördes av regeringarna och av de makthavande i Norden för att bemöta det fascistiska och nazistiska hotet. Mindre uppmärksamhet har däremot ägnats åt grupper och individer som inte direkt representerade statsmakten, utan som i egenskap av medlemmar av civilsamfundet med olika tillbudsstående medel försökte påverka den allmänna opinionen mot fascismen. Det är dessa grupper och individer, deras agerande och synsätt som står i fokus i föreliggande temanummer om antifascismen i Norden. Vi menar att deras historia är oskriven och att den politiska kamp som de förde mot det fascistiska och nazistiska hotet har hamnat i skuggan av stats- och krigshistoriskt centrerade narrativ.

I temanumret behandlas olika former av antifascism i de nordiska länderna Danmark, Finland, Norge och Sverige under mellankrigstiden: alltifrån tillämpning av politiskt våld och olika former av konfrontativa politiska strategier till opinionsbildning mot fascism. Den antifascism som studeras var nödvändigtvis inte utmärkande för en viss nationell politisk kultur, däremot kunde antifascismen (liksom fascismen) finna olika resonansbotten i de olika nordiska nationella

---

25. Robert Gerwarth & John Horne, 'Poliittinen väkivalta Euroopassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen: Johdanto', Robert Gerwarth & John Horne (toim.), *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923* (Tampere 2013), s. 15–35.

26. Stefan Nyzell, "Striden ägde rum i Malmö". *Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige* (Malmö 2009), s. 17–20, 43–47, 350–397.

kontexterna och anpassas till en lokal politisk kontext. Uppsatserna i temanumret visar dessutom att antifascismen, liksom fascismen, var transnationell: idéer, händelser och aktörer var sammanflätade över statsgränserna.

Charlie Krautwald belyser i sin uppsats den militanta formen av antifascism i 1930-talets Danmark med utgångspunkt i de tillvägagångssätt som socialdemokratiska och kommunistiska ungdomsorganisationer tillämpade. Krautwald anknuter den danska militanta antifascistiska kulturen till en allmäneuropeisk militant ungdomskultur som nådde sin kulmen – särskilt i Weimarrepubliken, men också på annat håll i Europa – vid tiden för Hitlers maktövertagande. Dock var det militanta motståndet hos ungdomsvänstern mot nazismen och fascismen problematiskt för inte minst det regerande socialdemokratiska partiet. Med sin uppsats, underbyggd med en stor empirisk detaljrikedom kring den militanta antifascismen i Danmark och med teoretisk inspiration från Charles Tillys studier i konfrontativ politik, problematiserar Krautwald inte bara den danska utan även den nordiska självförståelsen, enligt vilken en fredlig reformpolitik utgjorde det huvudsakliga motståndet mot fascismen. Våld kunde i vissa sammanhang betraktas som rättfärdigat i kampen mot fascismen. Detta synsätt begränsas inte till kommunisterna. Även inom den reformistiska socialdemokratiska arbetarrörelsen och inom vissa borgerliga kretsar skulle fascistiskt våld mötas med våld, vilket framgår i de övriga uppsatserna.

Till skillnad från Danmark hade Norge under 1920-talet en betydligt radikalare socialdemokratisk arbetarrörelse, som under en kort tidsperiod tillhörde Komintern. Knut Dørum visar i sitt bidrag att Hitlers maktövertagande 1933 besvarades med en stark men kortvarig radikalisering och mobilisering av arbetarrörelsen mot det fascistiska hotet i Norge. Dørum visar dock att trots ett antal våldsamma sammanstötningar mellan norska fascister och antifascister på lokal nivå, så fördes den antifascistiska kampen främst med hjälp av pennan och ordet. Varken socialdemokraterna eller kommunisterna stödde officiellt bruket av våld som en del av sin antifascism. Dørum påvisar i sin detaljrika analys ihållande spänningar mellan socialdemokratien och kommunismen 1933 då de norska kommunisterna fortsatte sin kamp mot socialdemokratien inom ramarna för sin antifascistiska propaganda. Den norska socialdemokratien övergav även under 1930-talet en stor del av sina revolutionära anspråk och gav framför allt sitt stöd

till den borgerliga demokratin, vars bevarande karakteriserades som den viktigaste barriären mot fascismens inflytande. Dørum bidrar även med viktiga insikter i hur man inom den norska arbetarrörelsen analyserade och definierade det fascistiska hotet, och hur definitionen ändrades under mellankrigstiden.

Matias Kaihovirtas och Mats Wickströms uppsats om två antifascistiska aktörer i Finland tangerar också – genom den socialdemokratiska politikern Karl H. Wiik – den socialdemokratiska arbetarrörelsens motstånd mot fascism. Genom att anlägga ett kontrasterande fokus på Wiik och den konservative antifascisten Eirik Hornborg belyser Kaihovirta och Wickström den finländska antifascismens idéinnehåll och hur två personer med mycket olika politiska övertygelser gjorde motstånd mot vad de uppfattade vara finländsk fascism i form av Lapporörelsen. Kaihovirta och Wickström visar att de alternativa typerna av antifascism och de skilda utgångspunkterna för antifascistiskt agerande som den internationella forskningen uppmärksammat även går att finna i den finländska mellankrigstiden. Samtidigt lyfter Kaihovirta och Wickström fram hur Wiik och Hornborg som finlands-svenska antifascister betonade det nordiska demokratiska arvet för att försvara det finländska samhället mot en hotande fascism.

Temanumret avslutas med Victor Lundbergs och Johan A. Lundins översikt av den tidigare forskningen om antifascism i Sverige och hur de avser föra forskningen vidare inom ramen för sitt projekt om antifascismens fält i Sverige. Med utgångspunkt i Pierre Bourdieus fältteori definierar Lundberg och Lundin antifascismens fält och belyser det med empiriska exempel. Översikten utgör ett viktigt teoretiskt bidrag till forskningen och utstakar en fruktbar väg framåt inte bara för den svenska antifascismforskningen utan även för den nordiska och internationella. Lundberg och Lundin lyckas även visa på komplexiteten som kom till uttryck i kampen mot fascism, och de framhäver vikten av att analysera kampen om antifascismen, det vill säga de konkurrerande anspråken på att definiera antifascismens form och innehåll. Tillsammans med Krautwald, Dørum, Kaihovirta och Wickström öppnar Lundberg och Lundin upp forskningsfältet om antifascismens historia i Norden.

Texterna i temanumret representerar ett urval av den pågående forskningen om antifascismens mångfacetterade former och betydelse i nordiskt 1900-tal, och förhoppningsvis kan denna nordiska inledning tjäna som underlag och inspirationskälla till nya studier inom

detta nyöppnade forskningsfält. Med dessa ord vill vi tacka författarna för deras uppsatser samt lektörerna som bidragit med referentgranskning. Vi riktar även ett tack till de som recenserat ny forskningslitteratur som anknyter till detta temanummer. Till sist vill vi uttrycka vårt stora tack till den nya huvudredaktören för *Historisk Tidskrift för Finland*, Jennica Thylin-Klaus och även till hennes redaktionskollegor Jens Grandell och Sophie Holm.